

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО ПІДРУЧНИКІВ З РЕЛІГІЙНОЇ ЕТИКИ

*В. Ю. Кришмарел, канд. філос. наук,
Інститут педагогіки НАПН України*

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, зростання прагматизму і практицизму, за наслідків економізації і фінансизації всіх сфер життя люди ноцентризм виступає як нова якість філософсько-освітнього розуміння людини, котра сьогодні переважає як масштаби класичного антропоцентризму, гуманізму, моралізму, так і філософської антропології і персоналізму, оскільки виходить за їх межі. За словами В. Г. Кременя, об'єктивна логіка розгортання сучасного соціально-політичного, економічного і культурного життя перетворює гуманізм, антропологію, мораль, екзистенціалізм на новий тип світогляду – людиноцентризм. Як відомо, з 1992 року в Україні почали викладати в деяких школах (переважно Західного регіону) курс за вибором «Основи християнської етики» (можливі варіації назви зі збереженням суті). Наприклад, є досвід апробації курсів «Християнська етика», «Християнська культура», «Етика: духовні засади», «Основи Православної культури Криму», «Основи мусульманської культури Криму» у школах Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Рівненської та інших областей. У цілому це охопило практично чверть загальноосвітніх закладів. Проте, цей курс було введено, скоріше, як результат громадського бажання. Відповідно, ані затверджених (а спочатку навіть і чітко розроблених) програм, ані підручників не було. Поступово практика введення подібних курсів поширилася практично на всю територію України, але нормативно лишалася не закріпленою. Така ситуація передусім була пов'язана з конституційно й законодавчо закріпленим в Україні відокремленням церкви від держави і школи. Саме тому, за викладання курсів духовно-морального спрямування поставало питання не лише про методологічне й методичне забезпечення, а й про фахівців, які їх читатимуть, оскільки значно поширена практика запрошення священнослужителів або монахинь не є виправданою для світської школи.

Проте, через зацікавлення громадськості, зміни світоглядних орієнтирів держави та реформуванням системи освіти питання про включення курсів духовно-етичного спрямування до шкільної програми поставало ще гостріше. 8 липня 2005 р. було підписано доручення Президента України № 1–1/657, на виконання якого було створено комісію з метою розробки змісту нових навчальних курсів. Результатом спільної діяльності філософів, педагогів, учителів і представників різних конфесій стала розробка концептуальних засад вивчення у загальноосвітніх навчальних закладах предметів духовно-морально спрямування.

Аналіз останніх досліджень. Звісно, така увага активізувала теоретичні дослідження. Наприклад, питанням викладання релігієзнавчих або духовно-етичних за своїм спрямуванням курсів присвячено роботи

І. Галицької, П. Козирева, І. Метлика, Є. Шестуна. Хоча найчастіше важливішим стає правовий аспект таких курсів, саме тому на увагу заслуговують дослідження Е. Аскерова, Г. Друзенко, Р. Підпригори, І. Понкіна, Л. Филипович. Якщо ж звертатися до теоретичного виміру методологічного обґрунтування, одними з найвагоміших є розробки Р. Голдмана, М. Гримміта, Д. Джарвіса, Г. Лоукс, Н. Смарта, Д. Халла.

Утім, для України наразі більш нагальною є проблема вибору моделі взаємовідношення між релігією і шкільною освітою. З одного боку, є законодавчий базис, який регулює ці відносини (Конституція, Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», Закон України «Про освіту», Закон України «Про загальну середню освіту» тощо), але, з іншого – думка громадськості (сформована як зацікавленими інституціями, так і власними уявленнями громадян), яка прагне змінити наявну ситуацію. Тож виникають накази і підзаконні акти, що трансформують положення у сфері місця релігії в шкільному освітньому процесі від часткової уваги у інваріантній частині обов'язкових курсів (згадки в літературі, країнознавстві, історії) аж до виокремлення курсів духовно-етичного спрямування. Також показовим моментом є те, що згідно із Законом України «Про загальну середню освіту», предмет духовно-морального спрямування може викладатись учителями загальноосвітніх навчальних закладів, які пройшли відповідну педагогічну підготовку у вищих навчальних закладах. Навчально-методичне забезпечення цього предмета здійснюється у співпраці з Церквами та релігійними об'єднаннями. Така ситуація визначає її специфіку методологічного підходу – практично кожен такий курс у пояснювальній записці передбачає як вихідний теоцентричний погляд на устрій світу, місце і роль людини тощо – «підручники «Основи християнської етики» мають важливу методологічну особливість: вони побудовані з позицій теїстичного об'єктивного ідеалізму. Моральні та інші норми поведінки християнина представлені як об'єктивні, заповідані Богом як Ідеальним Об'єктом: Розумом, Законодавцем, Творцем» (Чорноморець). Проте, така ситуація призводить до досить значних методологічних проблем – адже учням не надається пояснення, як саме етичні норми християнина змінюють світогляд людини, тобто, «втрачається можлива гуманістична перспектива розгляду християнської етики як складової людського світогляду [6]».

Формулювання цілей статті. Важливим з цього погляду є також визначення ролі і функцій школи – «перехідний період, час нестабільності школа, освіта залишаються, окрім сім'ї і далеко не кожної, тим острівцем, який разом із формуванням наукової картини світу має прищеплювати позитивне, життєствердуюче ставлення до світу, ціннісний життєвий вимір. Школа покликана навчити мислити, думати, зіставляти й діяти [5]». Саме тому шкільна програма не має пропонувати безапеляційних суджень й однозначних відповідей – вони не існують в реальному світі, вони не мають ставати основою для розвитку учня, адже зменшують можливості для адаптації у мінливому середовищі сучасності.

Основна частина. У підручнику з основ християнської етики для учня (авт.: Жуковський В. М., Ніколін М. М., Саннікова Т. В., Лахман Н. М., Филипчук С. В., Гаврилук О. Я.) міститься методично організований матеріал, подано ключові вірші, словничок нових слів, біблійні історії, оповідання та вірші повчального характеру, завдання для перевірки здобутих знань і їх застосування на практиці для формування відповідної поведінки. Хрестоматія з основ християнської етики для 5-го класу (авт.: Жуковський В. М., Мазур І. Є.) включає матеріал для читання, укладений відповідно до тематики підручника. Зошит для учня (авт.: Жуковський В. М., Кучма Л. Є., Гаврилук О. Я.) призначений для закріплення навчального матеріалу, здобутого на уроці. У 6-му класі предмет «Основи християнської етики» викладається за підручником «Основи християнської етики. 6 клас» (авт.: Жуковський В. М., Ніколін М. М., Филипчук С. В.). Варто також звернути увагу на додатковий посібник для учнів 9–11 класів «Основи благочестя. Бесіди з етики для старшокласників» за авторством Р. В. Янушкавічюса і О. Л. Янушкавічене. Серед методичних розробок – напрацювання: «Етика: духовні засади» (методичний посібник за ред. В. М. Хайруліної, 2008 р.); «Основи християнської етики» (робочий зошит за авторством Г. П. Добоша, 2009 р.). Як видно з поданого аналізу, практично всі курси є християноцентричними, альтернатива можлива лише через введення світської етики. Проте, на нашу думку, відповідно до сучасної полі релігійної ситуації в Україні толерантним було б запропонувати конфесійно не заангажований погляд на етичні цінності різних релігійних систем (іудаїзму, ісламу, буддизму тощо). Звісно, це методологічно є більш складним завданням, тим паче для учнів 5–6 класів, тож у запропонованій статті ми лише окреслимо ключові моменти, які дадуть змогу визначити межі прийнятності та горизонт роботи. Це є цілком обґрунтованою вимогою, адже «завданнями цього курсу мають стати вивчення християнства як релігії та вивчення християнської культури як особливої релігійної культури. І саме філософське розуміння специфіки релігійного світогляду, його складових може стати першим ключем до розв’язання завдання побудови курсу. Другим ключем може бути філософське розуміння зв’язку між світоглядом і культурою – в даному випадку між релігійним світоглядом і релігійною культурою [6]».

Першим кроком на шляху методологічного впровадження є розмежування термінів і напрацювання методичного базису [див.: 2; 7; 8; 9]. Саме тому міжнародна спільнота активізує громадські спілки, спрямовані на вирішення цих питань. Наприклад, Education about religions and beliefs (<http://www.aocerb.org/>), the Religious Education Association, an Association of Professors, Practitioners, and Researchers in Religious Education (<http://www.religiouseducation.net/>), Teaching about religion in support of civic pluralism (<http://www.worldvieweducation.org/>) та ін. Отже, можна стверджувати, що розвиток релігійної складової відбувається не в окремих країнах, а в Європі в цілому.

Наразі поширеним розумінням є достатньо проста модель, розроблена П. Шрейнером [9]. Він пропонує розмежовувати «освіту в релігії», «освіту про релігію» та «освіту від релігії». До першої групи відноситься занурення учнів у певну релігійну традицію, що в більшості країн відбувається поза стінами державних шкіл. Друга група передбачає релігієзнавче висвітлення тем, які є важливими для орієнтації людини в багатоманітному світі важливих для особистості релігійних поглядів. Третя пропонує різні підходи для вирішення важливих питань з погляду основних релігійних та етичних систем для вироблення власного шляху й розуміння. Проте, це є лише уможливленим логічним узагальненням, насправді всі ці системи існують у змішаному вигляді. З іншого боку, таку термінологію можна уточнити на основі розробок Д. Джарвісом. Він пропонує виокремлювати три типи «релігійної освіти [1]».

1. Наставляння – як викладання основ релігійних поглядів певної течії учням, які є послідовниками цієї течії, а курс читається священнослужителями. У державних школах, які мають відповідати свободі віросповідання, такі курси, які є катехизацією за своєю суттю, можуть бути лише курсами за вибором;

2. Релігієзнавство – йдеться про викладання історії релігії або наукового огляду релігійних течій, що, зазвичай, забезпечується вчителями шкіл;

3. Етичне виховання – це виклад порівняльного огляду етичних норм і виховання характеру, що забезпечується здебільшого курсами за вибором, які викладаються вчителями шкіл.

Водночас варто також звернути увагу на класифікацію, яка робить акцент саме на громадське розуміння місця релігійної освіти в системі шкільної освіти [див. 9]. І тут також наявною є тричленна модель:

«пригадування та туга за до-комуністичним періодом» – мається на увазі глибока роль релігії в житті соціуму та насильницьке витіснення її за часів комуністичного режиму, що провокує ідеалізацію попереднього періоду та бажання повернутися до нього (наприклад, в Угорщині);

«досвід протистояння між особистою та державною ідеологією в освіті» – йдеться про різні шляхи виховання, які пропонуються в державній школі і в сім'ї, що неминуче призводить до недовіри одній з цих ідеологічних систем і провокує конфліктне існування (наприклад, СРСР);

«французька або американська модель», яка акцентує питання на визначенні місця релігії в школі та обсягу релігії в школі – від державних курсів до факультативів, від дозволу на молитву до заборони релігійної символіки, що є найбільш невизначеною наразі моделлю.

Узагальнюючи викладене про моделі і тенденції, можна виокремити основні характеристики, які є необхідними для безконфліктного існування релігійної освіти в державних школах. Власне, основи цього були закладені розробками Інституту відкритого суспільства Південно-Східної Європи в праці «Релігія та шкільне навчання у відкритому суспільстві» (2004). Передбачається виконання наступних положень.

- Релігії як церковної інституції не має бути в державних школах.
- Релігійна освіта має бути позаконфесійною або ж надавати можливість вибору альтернативних курсів.
- Вивчення основних релігійних течій в державі має стати шляхом для взаємопорозуміння і самоідентифікації.
- Навчання релігійним аспектам мають здійснювати виключно педагогічні працівники.
- Релігійна освіта має бути присутня в школі для розв'язання моральної кризи сучасної молоді.

З огляду на зазначене, можна підсумувати, що підручники з курсів духовно-морального спрямування мають відповідати кільком вимогам. Звісно, передусім це стосується понятійного апарату – автор, а потім – і вчитель, який використовуватиме такий підручник, має чітко усвідомлювати місце релігії та цих уроків в загальношкільній і суспільній перспективі. Так само важливим є питання як саме використовувати базову методологію академічного релігієзнавства, яка дає змогу уникнути міжконфесійних конфліктів, адже не претендує на беззаперечну апріорну істину. Це тягне за собою необхідність «свідомо наголошувати на тому факті, що висловлювання «всі релігії однакові» не відповідає істині. Проте виявлення характерних рис християнства і підкреслення їх цінності для особистості і суспільства має відбуватися в атмосфері толерантності і терпимості до інших релігій. Курс «Основи християнської культури» викладається не тому, що християнство є істинною релігією, якій держава чи ВНЗ надають перевагу. Цей курс викладається в світських закладах освіти тому, що християнський світогляд і християнська культура справили визначальний вплив на формування національної свідомості українського народу, і цей позитивний вплив має відчуватися і в майбутньому [6]».

Наступним етапом має стати формування текстуального (змістового) наповнення самого підручника. І тут дієвими залишаються рекомендації щодо всіх курсів духовно-морального спрямування – «Методологічним підґрунтям є системно-діяльнісний та особистісно орієнтований підходи до побудови навчального курсу духовно-морального спрямування. Під діяльнісним підходом мається на увазі активне, дієве засвоєння учнями знань з реальним формуванням власного свідомого ставлення до життя, високого рівня саморозвитку, моральної, соціальної та психічної зрілості. Особистісно орієнтований підхід визнає дитину як найвищу цінність навчально-виховного процесу, яка користується своїми громадянськими правами і свідомо приймає суспільні обов'язки. У педагогічному сенсі цей підхід передбачає розуміння, прийняття, визнання дитини як вільної та відповідальної особистості [4]». Проте, наведені основи стосуються шкільних курсів загалом, а курси етики, тим паче релігійної, все таки є специфічними – починаючи від завдань, які перед ними ставляться державою, і завершуючи методикою викладання, яка має бути принципово відмінною з огляду на дві основні причини – факультативність і практично «безоціночність» таких курсів.

Висновки. Отже, можна узагальнити, що «Завдання школи, освіти – ознайомити дітей як з різноманітним сьогоdnішнього духовного світу, так і з вічними цінностями, а вони вже самі будуть обирати світоглядні позиції. У сучасних демократіях, до яких ми так прагнемо, головні цінності, що поширюються в суспільстві, – це толерантність і плюралізм, довіра, взаємоповага, поміркованість і виваженість, які гарантуються законами, а з іншого – автономія особистості, самостійність, вільний вибір, відповідальність, уміння брати на себе рішення стосовно власної долі, своїх вірувань і бажань, суб'єктивізація віри. Якщо ж ми вважаємо особистість головною в навчально-виховному процесі, зі своїм внутрішнім світом, потребами, поглядами, то не треба лізти до неї в душу зі своїми релігійними приписами. Тому курси «Християнської етики» мають бути світськими за змістом і лише за вибором, а не в державному компоненті, і цей вибір мають здійснювати спочатку батьки, а потім і сам учень» [5]. Наведена цитата видатного педагога акумулює наріжні камені сучасного методологічного базису підручникотворення для курсів духовно-морального спрямування.

Звісно, обсяг статті дає змогу окреслити лише загальні зауваження щодо підручників з релігійної етики, а сама тема потребує глибокого опрацювання, а не просто затвердження програм, або й навіть роботи без них. Ціннісні пріоритети суспільства – занадто важлива, але й вкрай тендітна сфера, щоб її торкатися та використовувати побіжно для інших цілей (історія наводить дуже багато подібних прикладів). Саме тому основоположні висновки щодо методологічного підґрунтя підручників з релігійної етики можна узагальнити наступними положеннями.

- У державних закладах освіти варто змінити теоцентричний підхід на академічний.
- Цінності мають вивчатися не з позицій релігійної людини, а з погляду їх прийнятності і значущості для суспільного розвитку й особистісного становлення.
- Толерантність не дозволяє знецінювати етику інших релігійних напрямів порівняно з традиційною для певної місцевості.
- Не можна насаджувати етичні принципи безапеляційно, шляхом неспростовних тверджень авторитету (віри зокрема), особистісний підхід має враховувати право дитини на сприйняття чи не сприйняття запропонованих поглядів.
- Залучення основ критичного мислення дасть змогу сформувати ставлення до цінностей не лише як до настанови, а й як до раціонально обґрунтованого і внутрішньо сприйнятого знання людства.
- Релігійна етика в школі має виходити з основ релігієзнавчого дослідження та бути співмірною з іншими шкільними курсами.

Література

1. Джарвис Д. Религия и религиоведение в государственных средних школах: современные подходы [Электронный ресурс] / Д. Джарвис // Религия и право, 2003, № 1. – Режим доступа: <http://www.mhs548.ru/2/10/page6.php>

2. Козырев Ф. Феноменологическое религиозное образование и «обучение у религии» : [разд. 2.2] ; [Электронный ресурс] // Ф. Козырев / Неконфессиональное религиозное образование в зарубежной школе : дис. ... д_ра пед. наук : 13.00.01. – Санкт_Петербург, 2006. – 412 с. – Режим доступа: <http://allydota.ru/item/items10018.html>

3. Релігійна і світська освіта в Україні: проблема співіснування [Текст] // Матеріали Міжнародної молодіжної літньої школи. – К., 2006. – 80 с.

4. Степкова Л. І. Методичні рекомендації щодо вивчення курсу морально-етичного спрямування «Етика» у 2009/2010 навчальному році [Електронний ресурс] / Л. І. Степкова – Режим доступу: http://ukrintschool.org.ua/fileadmin/user_upload/documents/etika/Methodichni_rekomendaciji_etika_5_kl.doc

5. Сухомлинська О. Про «Християнську етику» без ілюзій. Держава, суспільство, освіта повинні визначитися: чого вони хочуть, запроваджуючи такі курси [Електронний ресурс] / О. Сухомлинська. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/182365/>

6. Чорноморець Ю. Викладання «Основ християнської культури» в світських вузах: новий методологічний підхід [Електронний ресурс] / Ю. Чорноморець. – Режим доступу: <http://religions.unian.net/ukr/detail/2519>

7. Apple W. M. Patriotism, religion, and the struggle over knowledge in school [Electronic resource] / W. M. Apple. – Access mode: <http://epx.sagepub.com/content/17/3/385.full.pdf>

8. Hjelm T. To Study or not to study religion and Society. The Institutionalization, Fragmentation and Marginalization of Sociology of Religion in Finland [Electronic resource] / T. Hjelm. – Access mode: <http://asj.sagepub.com/content/51/2/91.full.pdf>

9. Schreiner P. Religious Education in Europe [Electronic resource] / P. Schreiner. – Access mode: <http://resources.eun.org/etwinning/europa2.pdf>

UA У статті зроблено акцент на особливості методологічного базису при написанні підручників з релігійної етики. Нині задіюється переважно теоцентричний підхід, який в умовах сучасних для України відносин між церквою і державою не є цілком прийнятним. На основі аналізу здобутків науковців України та зарубіжжя зроблено висновки про найсуттєвіші методологічні положення, які мають бути враховані.

Ключові слова: методологія, релігійна освіта, релігієзнавство, релігійна етика, християнська етика, цінності.

RU В статье сделан акцент на особенности методологического базиса при написании учебников по религиозной этике. На сегодняшний день преобладают учебники с теоцентрическим подходом, который в современных для Украины условиях церковно-государственных отношений не вполне приемлем. На основе анализа разработок исследователей Украины и зарубежья сделано выводы о наиболее важных методологических принципах, которые должны быть учтены.

Ключевые слова: методология, религиозное образование, религиоведение, религиозная этика, христианская этика, ценности.

EN The article is focuses on the features of the methodological basic in the development of text_books about the religious ethic. In the modernity text_books are predominated on the basic of the theocentrism, but in Ukraine nowadays in the sphere of relations between state and religion this situation isn't quite acceptable. On the basic of analysis of the investigation of Ukrainian and foreign researchers there are some conclusions about most important methodology principles have to be considered.

Keywords: methodology, religious education, the study of religion, religious ethic, Christianity ethic, values.